तथा कर्म्माणि कुर्वीत ह्रासवृद्धी न कारणम् दिनद्वये तत्कालसंबंधे तु माहेश्वरे व्याप्नोति कर्म्मकालं तिथि २

ति० नि० २ या एकभक्तव्रते तिथिः स्कंदपुराणे दिवारात्रिव्रतं यच्च एकभक्तव्रते पौरस्त्यं तस्यानुभयव्याप्ति
यां कुर्यादेकभक्तव्रती: तथा माहेश्वरे व्याप्नोति कर्मणो यस्य प्रभु: कालस्तत्कालव्यापिनी तिथि:
भेदेन्नु दिनद्वयं युग्मवाक्येन निर्णयग्राह्या पूर्वापरा पिवा एकभुक्ते तथा नक्ते तिथिं सर्वानुकारयेत्
उपवासे परा तेषा उदये या समन्विता राजमार्त्तंडे व्रतोपवासस्नानादौ घटिकैका यदा भवेत्
उदये सा तिथिर्ग्राह्या श्राद्धादावस्तगामिनी गृह्यपरिशिष्टे या तिथिस्तदहोरात्रं यस्यामभ्युदि
तो रविः तथा कर्म्माणि कुर्वीत ह्रासवृद्धी न कारणं यथास्तं सविता याति पितरस्तामुपास
ते तिथिं तेभ्योऽपराह्णे स्वयं दत्तः स्वयंभुवा अत्रोपवासविशेषवचनाभावात्तत्रैकैकर्मणि पु
रुषगामिनी त्येकमेव स्तगामिनीति शास्त्राणि: अत्रोच्यते सर्वापराह्णयोर्द्वयोरप्येककर्मणो
वरवया सामान्यवचनमात्रसत्त्वात् खंडतिथावपि यत्र सर्वापराह्णे लाभस्तत्रैव देवपित्र्यकृत्या। राम० २

याद्वेति व्यास त्रिभिर्मुहूर्त्तैर्विद्धा स्मृताः तदाह पैठीनसिः यत्तु वेधो विनि पयस्तिथिष्वन्तयोत्तराम्
त्रिभिर्मुहूर्त्तैर्विधान्नि सामान्योऽयं विधिः स्मृतः अयं सामान्यस्त्रिमुहूर्त्तैर्वेधः तदुक्तं चतु
र्दशीपंचमी च तथा च दशमी तिथिः सर्वान्तिथिन्नूधयति त्रिभिरेव मुहूर्त्तकैः यमुनागो द्वादशान
डीभिर्दिक्कांच दशमीस्तथा भूतोऽष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरान्तिथिम् तदुक्तं रतिथिवेधविष
यः निगमे सर्वप्रकारवेधोऽप्युपवासस्य दूषकः अयं च त्रिमुहूर्त्तोऽपि वेध उदयात्प्राक् द्विमुहूर्त्तेति व्यास
मयाख्यात् परतिथ्या चेत्स्पृश्यतेऽरुणोदयवेधः स वेदस्य चतुर्त्तविषयः सा तिथिस्तदहोरात्रं य
स्यामभ्युदितो रविः वर्द्धमानस्य पक्षस्य ह्रासे त्वस्तमुपागते पानिपिवेदनुप्राप्य उदयं याति भास्करः
सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानजपादिषु सा तिथिस्तदहोरात्रं यस्यां स्तं याति भास्करः उदिते दैवतं
भानौ पित्र्यं चास्तंगते रवौ बौधायनः उदये तूपवासस्य नक्तस्यास्तमये तिथिः मध्याह्नव्यापिनी ग्रा

ती. नि. २ अष्टमीनवम्यां नवम्यष्टम्याम् एकादशी द्वादश्यां द्वादश्येकादशी चतुर्दशी पौर्णमास्यां पौर्णमासी
चतुर्दश्याम् अमावास्यां प्रतिपदमावश्यपरेति तदुक्तं निगमे युग्माग्नियुग्मभूतानि षण्मुन्योर्वसु
रंध्रयोः रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्या च पौर्णिमा प्रतिपदा त्वमावास्यास्तिथ्योर्युग्मं महाफलम्
एतद्व्यस्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतं अत्र मनुक्तेति युक्तम् नन्वत्र वाक्ये शुक्लपक्ष इति
2 विशेषाश्रवणात् एतानि शुक्लपक्षयुग्मानीति कथं ज्ञायते अत्रोच्यते चतुर्दश्या पौर्णि
मेति प्रतिपदा त्वमावास्येति चतुर्दशीपौर्णिमायुग्मसाहचर्यात् प्रतिपदमावास्यायुग्मसा
हचर्याच्च एतयोः कृष्णपक्षेऽसंभवात् दशमी एकादशी युता नवमी युता वा कार्या तदुक्तं
म संसर्गात् दशमी कार्या परया परविद्धया यथवा युक्ता न दूषिता यस्माद्दतः सा सर्वतो मुखी अत्र सं
प्रोर्गेति शुक्लपक्षत्रयं याति तदा दास्या पराह्नीकी तेषां त्रिमुहूर्तोऽपि कर्त्तव्याया तिथिर्दि राम. ३

उदयं याति भास्करः इत्येतयोर्गृह्यपरिशिष्टदेवलवचनयोर्द्वितीयादियुग्मपूर्वतिथिविषयत्वात् यां तिथिं समनुप्राप्य ४३

तु ध्यानम् पूर्वा तु दिनद्वये सर्वा परा तु आग्नेयं सावित्री तद्गृह्यपरिशिष्टदेवलवचनाभ्यामुदया
स्तवचनसंबंधेन व्यवस्था न च युग्मवचनविरोधः युग्मवचने नैकवाक्यतया सा तिथिस्तदहोरात्रं
यां तिथिं समनुप्राप्य अस्तं याति भास्करः इत्यस्य द्वितीयादियुग्मपरतोपि विषयत्वान्न विरोधः युग्म
विरोधः वचनानां [illegible] शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्ये
ति विद्युद्धर्मान्तरवचनविषयत्वात् पित्र्ये स्वस्तु न तिथियुग्मविषयम् यथास्तं सविता याति
पितरस्तामुपासते इति वचनात् युग्मव्यवस्था उपवासव्रत एव श्राद्धदाने तु येनोपास्ते दिने
विहितकालव्याप्तिलाभे तद्दिने दिनद्वये तदेकदेशव्याप्तिलाभे कपालादिकरणन्याय एवं दिनए ४३
व इति सामान्यतिथिः अथोपवासादिसाधारणयुग्मतिथिः तत्र शुक्लपक्षे द्वितीयायां तृतीयायुता
ग्राह्या तृतीया च द्वितीयायुता एवं चतुर्थीपंचम्यौ पंचमी चतुर्थ्या षष्ठी सप्तम्या सप्तमी षष्ठ्या

ति॰ नि॰ नीयां न तु कर्तव्या द्वितीयोपहता विभो द्वितीयोपहतां तां तु यः करोति नराधमः संवत्सरकृतेने
५ ह नरो धर्मेण मुच्यते पुराणसमुच्चयेपि॰ द्वितीयाभोगसंयुक्तां या करोति विमोहिता सा वै वैधव्य
माप्नोति प्रवदंति मनीषिणः एवं स्कांदे द्वितीयाविद्धतृतीयाकरणे दोषं प्रदर्श्य चतुर्थीयुता
यां फलातिरेकं प्रदर्शितं यथा चतुर्थीसहितायां तु सा तृतीया फलप्रदा अवैधव्यकरी स्त्रीणां
3 पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनी॰ एवमन्यान्यपि सर्वाविद्धाप्रतिपादकानि रंभाव्रतविषयेऽप्यानेतव्यानीति सिद्धांतः
अथ चतुर्थी॰ चतुर्थी तिथिर्गणेशव्रते कुंडले चतुर्थीवहुला चतुर्थीव्रतव्यतिरिक्ता पंचमीयु
तैव कार्या तदुक्तं कृतुभृज्जानीते॰ वृहस्पतिर्धर्मोत्तरेपि॰ एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका
उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेण संयुता गणेशाचतुर्थी तृतीयायुतैवोपोष्या तदुक्तं चतुर्थी
गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते॰ मातृविद्धा तृतीयाविद्धा किंच चतुर्थ्युत्तृतीयायां मह॰ राम॰
२

सम्वर्तः कृष्णाष्टमी बृहत्तपा सावित्री वटपैतृकी कामत्रयोदशी रंभा उपोष्याः सर्वसंयु।
ता बृहत्तपा गुरुत्रय प्राधान्येन द्वितीया अष्टमी तृतीया नवरंभाव्रतव्यतिरिक्त तृतीया चतुर्थीयु।
तैव कार्या· तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे एकादश्यष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी अमावास्या तृ
तीया च ता उपोष्याः परान्विताः गुणवाक्यस्य एता व्रतादिविषयत्वाद् विरोधः तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते रं
भाख्यां वर्जयित्वा तु तृतीयां द्विजसत्तम अन्येषु सर्वकार्येषु गणयुक्ता प्रशस्यते· किं च अन
ङ्गत्रयोदशी रंभा उपोष्याः सर्वसंयुता इति· स्कन्दपुराणे च कृष्णाष्टमी चतुर्थी च सावित्री वटपैतृकी
शुक्लत्रयोदशी रंभा वर्जयित्वा तु मम नोपोष्याः परसंयुताः अत एव रंभा तृतीया द्वितीया युतैव का
र्या· रंभा तृतीया तु ब्रह्मवैवर्ते भद्रे कुरु प्रयत्नेन रंभाख्यं व्रतमुत्तमं ज्येष्ठशुक्ल तृतीयायां स्ना
त्वा नियमतत्परा· रंभाव्रतादन्यत्र द्वितीया युता पापप्रणाशिनी मता तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते तृ

ती. नि. षष्ठीका उपोष्या परसंयुता: पूर्वविद्धा संयुता एकादशी चतुर्थी परा पंचमी चतुर्थीयुतोपोष्येत्य
६ पि: एतैर्वचनै: पंचम्याश्चतुर्थीयुतोपोष्याविधानान् ब्रह्मवैवर्तवचनेन परविद्धानिषेधाच्च
यथाप्रतिपत्स्यंचेमी मूलतस्तद्वितीयाष्टम्यौर्निमा नवमीदशमीचैवनोपोष्या: परसंयुता: न
वमीरामनवमीभिन्ना यत्तु पंचमीतु प्रकर्तव्या षष्ठ्या युक्ता नारद: नाहिषष्ठीनागाविद्ध
५ कर्तव्योतिकदाचन तन्नागपूजादिविषयं स्कंदषष्ठीविषयं आषाढ्यमुद्दिश्य षष्ठीतुन्तोपिह्युपवा
सव्यतिरिक्तोपवासादिषुपंचमीचतुर्थीयुतैवकार्येतिसिद्धांत: अथषष्ठी तत्र बाहृतेनापि
ह्युपवासादिषुसप्तमीयुतैवकार्या: तदुक्तम् षण्मुन्योरिति दहव्यतिरेपि: एकादश्यष्टमी
षष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी अमावास्यातृतीयाचताउपोष्या: परान्विता: स्मृतिसमुच्चयेपि
षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एता: परयुता: कार्या: परा: पूर्वेणसंयुता: इति राम:
६

पूर्वयुक्तासप्तदा॰ कर्त्तव्या व्रतिभिर्वत्स गणनाथस्य तोषिणी तथा॰ कृष्णाष्टमी चतुर्थी च साव
मीवटपैतृकी॰ पूर्वत्रयोदशी रंभा चोपोष्या॰ परसंयुता॰ अन्यापि चतुर्थी कृष्णपक्षस्यैव ग्रस
यात्तु भक्ता निषिद्धः स्यात् मातृमृत्युश्चतुर्थीगणेशचतुर्थी एकादशमुक्तचतुर्थी गौरीकु
एडलेचतुर्थी वकुलाचतुर्थी हरितालिकानवोपोष्याः॰ नदुर्गागुरुगणसमुद्भवे॰ गौरीचतुर्थीवट
पैतृकजाद्युग्मोद्भवं दुर्भवतोलिकाच वत्सस्यमध्याह्नेव रात्रिरेता॰ परात्रीनि प्रांतेन्तप
सराज्यम् वत्सश्रेष्ठा वत्सद्वादशी तिथिर्दिने पैतृकजो परा॰ परयुता॰ अथपंचमी॰ तत्रपं
चमीतिथिः पूर्वयुता सा दिवचतुर्थी पुत्रैव कार्या॰ अनुभूतानीति आचारतिरस्ते॰ प्रतिपत्पंचमी
नैव उपोष्याः॰ पूर्वसंयुता॰ किंच पंचमी सप्तमी चैव दशमी च त्रयोदशी प्रतिपन्नवमी चैव क
र्त्तव्या सम्मुखी तिथिः॰ अन्नत्रयोदशी मुक्ता तथा च। एकादशी तथा पक्षे अष्टमी वा ऽथवा चतु

ति॰ नि॰ रुद्रयामः षष्ठी रुद्रे विद्धो दिवाकरे: कामे विद्धो भवेद्देवो मुनिर्भिर्गणपाशास्तेतु वासराः नागाः पंचमी रुद्रोष्टमी
७ दिवाकरः सप्तमी कामस्त्रयोदशी विष्णुर्हरो दशी. सं तपोऽत्र. सप्तमीनाष्टमीयुक्ता न सप्तम्या यु
ताष्टमी तथा सप्तमी पराविद्धा तु नोपोष्या चैव कदाचन इत्यादि वचनैः परविद्धा निषेधाच्च सप्तमी
षष्ठीयुतैवोष्ये ति सिद्धांतः आश्विन शुक्ल सप्तमी उदययुता कार्या: तदुक्तं युगाद्या वर्षवृद्धि
5 श्च सप्तमी पार्वती प्रिया रवेरुदयमीक्षते न तत्र तिथियुता सूर्य्यव्रत सप्तमी तु यास्मिन्दिने उ
दयास्त व्यापिनी. तदभावे षष्ठीयुतैव नाष्टमीयुता कार्या. तदुक्तं मदविष्णे षष्ठीसमेता कर्त्त
व्या सप्तमी नाष्टमीयुता पतंगोपासनायेह षष्ठ्यामाहुरुपोषणं माघशुक्ल सप्तमी स्नानादावरु
णोदयव्यापिनी कर्त्तव्या तदुक्तं स्मृतिसमुच्चये सूर्य्यग्रहणतुल्या हि शुक्ला माघस्य सप्तमी
अरुणोदयवेलायां तस्यां स्नानं महाफलं उपवासे युग्मव्यवस्थैवेति सिद्धान्तः अथाष्टमी राम॰
७

यस्याः सप्तमीयुक्तायाः स्कन्दव्रतविधानात् नागविद्धानुपोष्य षष्ठी भानुर्दिने महेश्वरः चतुर्दशीको
पविद्धास्तिस्रस्तामूर्तिना: स्मृता: तथा च नारदषष्ठी नागादिका कर्तव्या तु कदाचन। तथा च नागवि
द्धा नु पापषष्ठी शिवोविद्धा तु सप्तमी स्कन्दषष्ठी कादाचित्ता नोपोष्या: कदाचन: इत्यादिवचनैः
पंचमीयुक्ताया निषेधात् सप्तमीयुक्तैवोपोष्या: एकनक्षषष्ठी पंचमीयुक्तैवोपोष्या: तदुक्तम् कुह्मा
हमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी एता: पूर्वयुता: कार्या: तिथ्यन्ते पारणं भवेत् एवमन्यान्यपि
वचनानि विरुद्धविधायकानि स्कंदषष्ठीविषयाणीति सिद्धान्त: अपर सप्तमी तत्र सप्तमीति
थिरूपवासादिषु पूर्वयुतैव कार्या: तदुक्तम् युग्मयोरिति किंच यस्य हमीप्रनावस्या
स्यपैवेतयोदशी एता: परयुता: कार्या: पराह्णेत्न संपुता अपरा सप्तमी साव शीयुता कार्य्ये
सर्पः किंच. पंचमी सप्तमी चैवेत्यादिभिर्वचनैः सप्तम्याः स्कंदव्रतविधानात् यथा नागविद्ध

ति०नि० तथाच नाष्टमी सप्तमीयुक्ता सप्तमी नाष्टमीयुता नवम्या सह कार्या स्यादष्टमी सर्वदा बुधैः न
८ ध्यावेग्नष्टमी नवमी युग्मे महोत्सवे इति इत्यादिवचनैर्नवमीयुतायाएवविधा-
नं. सप्तमीयुतायामहादोषश्रवणाच्च यथा. पुत्रान्हन्ति पशून्हन्ति हन्ति राष्ट्रं सराजकं ह
न्ति जातानजातांश्च सप्तमीसहिताष्टमी । किंच सप्तमीपाल्पसंविद्धा वर्जनीया तथाष्टमी ता
6 कापि सा तिथिः पुण्यायुस्यास्पर्व्वा भवेदिति यानि तु सप्तमीवेधविषयाणि वचनानि तानि
कृष्णपक्षाष्टमीविषयाणि कन्यायां कृष्णपक्षे तु ज्येष्ठायाश्चापि वा नवम्यां बोधयेद्देवीं गीत
वादित्रनिःस्वनैः अन्यत्र कृष्णपक्षे सदा कार्या सप्तम्या सहिताष्टमीति. अथ नवमी नवमी
तिथिरुपवासादिषु अष्टमीयुतैव कार्या! तदुक्तं वसुरंध्रयोरिति तथाष्टम्या नवमी
युक्ता नवम्या चाष्टमीयुतेति. तथाच प्रतिपन्नवमी चैव कर्तव्या सम्मुखी तिथिरिति तथा राम.
८

ष्ठ वविद्धानकर्त्तआकर्त्तआपरसंयुता उपवासेषुकार्येषु एष धर्म्मः सनातनः वृहस्पतिरपि एकादश्यष्टमीषष्ठी
पौर्णमासीचतुर्द्दशी
अथयुक्त्याष्टमीनवमीयुतैवकार्य्या तदुक्तं वसुरंध्रयोगः इति । भूतेनैवतत्येनवम्यासहकार्य्या
दष्टमी सर्वदा बुधैरिति स्कन्देनेत्यपि । शुक्लपक्षेऽष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्द्दशी । अमावास्या
तृतीया च न उपोष्याः परान्विताः किंच षष्ठी अमावास्या कृष्णपक्षे त्रयोदशीति अथा
ष्टमीत्रयोदश्योर्युग्मादिवचनैः एवं विज्ञाने यथा शुक्लाष्टमी नवमीयुतैवोपोष्येति सिद्धा
न्तः कृष्णपक्षाष्टमी तु सामान्यतः पूर्वैव कार्य्यः कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्द्दशी पू
र्वविद्धानुकर्त्तव्या परविद्धा न कुत्रचित् किंच कृष्णपक्षे सदा कार्या सप्तम्या सहिताष्टमीति अ
र्हीन कृष्णाष्टम्यां महालक्ष्मीव्रतं [illegible] चन्द्रोदयमुख्य [illegible] दिविधा
नात् तदुक्तम् अर्द्धरात्रमतिक्रम्य वर्त्तते चोत्तरा तिथिः तदा तस्यां तिथौ कार्यं महालक्ष्मी
व्रतं नृणां उत्तराष्टमी । महाष्टमीतु सानुनवमीयुतैवकार्य्या तदुक्तम् वसुरंध्रयोगः इति ।

ति·नि· दत्तः सा सर्वतोमुखी तत्तु सर्वविद्याया अस्तामेउदयकालव्यापिनी कार्यास्येवं परं ग्रन्थान्तरदशमी
९ नवमीयुतैव कार्या: तस्या अस्तामेउदयकालव्यापिनीति सिद्धान्त ग्रन्थे एकादशी· एकादशी
तिथिरूपवासादिषु द्वादशीयुतैव कार्या· तदुक्तम् रुद्रेण द्वादशीयुता इति सा चैकादशी
द्विधा शुद्धा विद्धा चेति द्विधाप्यधिकसमोनभेदेन त्रेधा: त्रिधाप्येवं सह द्वादशधिकसमोन
भेदेन त्रिधेत्य द्वादशभेदा: तत्र शुद्धा द्योदयमारभ्य उत्तरोदयपर्यन्तमिति केचित् तन्न· अरुणो
दयात्प्राक् मुहूर्तद्वयसंसर्गरहिता शुद्धा कारणं तु गरुडपुराणे उदयात्प्राक् यदा विप्रमुहूर्तद्व
यसंयुता संपूर्णैकादशी नैव तत्रैवोपवसेद्गृही भविष्ये आदित्योदयवेलायाः प्राङ्मु
हूर्तद्वयान्विता एकादशीति संपूर्णा विद्धान्या परिकीर्तिता अत्र शुद्धाधिकादिषु देशे सर्वेषाम
विवाद एव अन्यस्मिन्सति सन्देहे व्यवस्थोच्यते एकादशी स्वनन्तसाम्यपोराधाकामिनाम् राम·
९

नवमीदशमीचैवक्षीणोपोष्ये परसंयुते। तिथ्यादिपरविद्धानि वेधान्नवमी चाष्टमीयुतैवोपो
ष्येति सिद्धान्तः। रामनवमी तु वामनपुराणे चैत्रमासस्य नवमी पुनर्वसुयुता यदि सैव मध्या
ह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेत्। नवमी चाष्टमीयुक्ता त्याज्या विष्णुपरायणैः। उपोषणं नवम्यां
वै दशम्यां पारणं भवेत्। इति वचनादष्टमीविद्धा सर्वथा नैवोपोष्या न त्याज्या। नवमी वसु
संयुक्ता नोपोष्या द्विजसत्तम। महापापकरी ह्येषा न तत्र संहितापि च। तन्न ह्यापि नवमी
नाष्टमीयुक्तोपोष्येत्यर्थः। अथ पूर्णामी दशमीनिर्णयः सर्ववासरादिषु नवमीयुतैव कार्या। तदुक्तम्
पंचमी सप्तमी चैव नवमी च त्रयोदशी। प्रतिपद्दशमी चैव कर्तव्या सम्मुखी तिथिः। अपरत्रो
पि। अष्टमी कौशी नवमी विद्धा कर्तव्या फलकांक्षिभिः। दशमी तु प्रकर्तव्या सदुर्गा द्विजसत्त
म। सदुर्गा नवमीसहिता यत्तु संस्मृता दशमी कार्या परयोगस्यैवाभावा उक्तान् दूषिता यस्मा

वै

ति॰ नि॰ एष संवत्सरकालेनेदं नरो धर्म्मैर्लभमुच्यते. किंच दशमीवेधसंयुक्ता गान्धार्यां समुपोषिता त
१० स्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत्. किं सुरहस्ये निष्कामस्तु गृहीकुर्यादुत्तरेकार
यो सदा सकामस्तु सदा कुर्यात्सर्वोम्बोधायनोक्तौ एवमाद्यस्रवणास्सर्वोपोषणमाचरण
उपेक्षणीया यतिभिर्गृहिभिश्चैवेति चगृहीणां कामनायामधिकारात् श्रीहादिवत्साध
8 नलक्षणघटनइति गृहीपदे कामिन एवलक्ष्यन्ते तेनैतान्निवचनान्निकामिपराणि न
तु कामिनामेवाद्य. न तदितिरिक्तानामित्यसिद्धान्त। एकादश्याधिक्ये तु सर्वैरपि परैवोपो
ष्य: तथा वस्त्राति: वक्तृवाक्यविरोधेन संदेहो यदि जायते द्वादशीति सदा ग्राह्या त्रयोदश्यां
तु पारणं कूर्मपुराणे दिनक्षयेतु संप्राप्ते उपोष्या द्वादशी भवेत् दशमीवेधसंयुक्तान्नकुर्वं
ति केराचन भविष्ये दिनक्षयेतु संप्राप्ते नोष्या दशमीयुता उपोष्या दशमीयुक्ता त्रयोदश्यां रामः०
१०

परान्नादित्तरेषाम् एतद्देवाभिप्रेत्य भट्टभृगुः संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा तत्रोपोष्या
द्वितीयानु परतो द्वादशी यदि मात्स्ये विद्धाप्येकादशी कार्या परतो द्वादशी न चेत् कौर्मे शुद्धा
र्वी द्वादशी न स्यात् त्र्युपोष्या दशमीमिश्रा मुने उपोष्या दशमीमिश्रा सदैवैकादशी तदा अन्ये केचि
देतेषु वचनेषु काम्यनित्यपदाभ्यां वचनात् सर्वसाधारणत्वमेवाभीति सर्वैराघवेरोपवसनीयेत्या
हुः लोकाद्वेरपि एकादशी न दशाविद्धा वर्द्धमाने ध्रुवा जीवेत् तयमाशोऽस्थिते सोमेकुर्वीत द
शमीयुताम् किंच एकादशी दशमीविद्धा परतो न च वर्द्धते यातिमिश्रदेभि श्रेवसेवोपोष्यास दा
तिथिः कूर्मपुराणे संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा उत्तरां तु यती कुर्यात् पूर्वामेव
सदा गृही। अत्र कर्तृणः एकादशी न लभेत् सकला द्वादशी भवेत् उपोष्या दशमीमिश्रा यति
भिर्ज्झहिमिस्तथा अतः सर्वैरापि वोपोष्या इति तन्न दशमीशेषसंयुक्तामुपोष्यैकादशी

ति. नि. श्रीरामार्थं दत्तवान्याकशासनः पतुगतद्धदुरणे दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्याद्रुणोदयः
११ नैवोपोष्यं वैष्णवेन तस्मिन्नेकादशीव्रतम् नुहे स्ववानाम सत्वं नाशशास्त्रविधायकं यथा.
मंत्रवीर्यं हरामस्याः पाठीवस्तु विशेषतश्चैवतु वैष्णवो वैष्णवोनंदीलावान् गरस्युस्य
या निश्चितविधायकानि वचनानि तानि काभिग्रहस्य विषयानि ज्ञानीति द्वादश्यां धिक्येवा
सः एकादशी यदा लुप्ता परतो द्वादशी भवेत् उपोष्या द्वादशी तत्र यदीच्छेत्परमां गतिं एव
मुक्तमत्स्यानुसारेण तत्पुराणोदृष्टानि वचनानि व्यवस्थाप्यानि मत्स्यपुराणे दिनक्षयेर्क
संक्रांत्यां ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रसमन्वितः कौर्मे संक्रांत्यां तु संप
पदे तु रविशुक्रे दिने तथा एकादश्यां न कुर्वीत उपवासं तु पारणं पुत्रवानिति शेषः किं
च. संक्रांतौ रविवारे च ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः पारणं चोपवासं च न कुर्यात्पुत्रवान्गृही उप राम.
११

पारणम् दशमीवेधो द्विविधः अरुणोदयवेधः सूर्योदयवेधश्चेति अरुणोदयस्तु चतस्रो घ
टिकाः प्रातररुणोदय उच्यते । सचारुणोदयवेधः वेधातिवेधमहावेधभेदात् तत्र रविरश्मि
दर्शनात् पूर्वं सार्द्धघटिकाद्वये दशमीव्याप्ते वेधः घटिकाद्वयेनातिवेधः यदा सूर्यास्य
दर्शनादर्शनसंदेहकारणमेकादशीं व्याप्नोतिलिनम् : हेत्स्माप्यरुणोदयकालो दशमीव्या
प्तिस्तन्महावेधः यदा अतिवेधमहावेधायवेधाश्चीपिशुस्वता : सर्वेप्रवेधा विज्ञेया वे
धः सूर्योदयेसति रात्रिकालनिवर्तेतु अरुणोदयवेलायां दशमीवेधएववेधानिषेधवि
षयउक्तः नक्षत्रादूर्ध्वेविषयः तथाचस्कंदे अरुणोदयवेलायां दशमीयत्रदृश्यते पापमू
लंसदाज्ञेयमेकादश्युपवासिनां नारदोपि । अरुणोदयवेलायां दशमीयत्रदृश्यते नतत्रैकादशी
कार्याधर्मकामार्थनाशिनी । कण्वः उदयोपरिविद्धातुदशम्येकादशीयदि दानवेभ्यः

ति० नि० सुने: उपवासफलं दन्तुर्दिवानिद्रा च पंचमी दहत्यखिलराणि · दिवानिद्रापरान्नं च पुनर्भोजनमै
१२ थुनं कांस्यामिषं तैलं द्वादश्यामष्टवर्जयेत् तस्यां भोजनचतुष्टयानिवृत्तिरूपत्वादिति प्रमा।
णिका: अथ द्वादशी त्रयोदशी तिथिरुपवासादिषु एकादशीवदेव कोर्व्यः तदुक्तं स
न्दे एकादशीयुक्ता इति त्रयोदशीविद्धानुमिविद्धा यथा नागविद्धानु याम्यष्टी रुद्रविद्धा दि
10 वाकरः कामविद्धा भवेद्विष्णुर्ग्राह्यात्तेन वासरः अथ त्रयोदशी तत्र पैठीनसिः पंचमी स
प्तमी चैव दशमी च त्रयोदशी प्रतिपन्नवमी चैव कर्तव्या सम्मुखी तिथिः अथ त्रयोदशी शुक्ला
सम्वर्तः ज्येष्ठाष्टमीवद् रत्नस्थासा विंशीव टपेत् कीकामत्रयोदशी रंभा उपोष्या: शर्वसंयुता: खं
दशरात्रो कृष्णाष्टमी चतुर्थी यस्ता विंशीव टपेत् की शुक्लत्रयोदशी रंभा नोपोष्या: परसंयुता: किं
च त्रयोदशी प्रकर्तव्या द्वादशी सहिता मुने मतविधानकर्तव्याद्वादशी शर्गाकदाचन कस्मिपदे राम०
१२

वासनिषेधेचनक्ताकन्देनभोजनं यथाउवासेनिषेधेत्वेमद्यंकिंचित्प्रकल्पयेत् नदुष्यत्यु
पवासोपि उपवासफलंलभेत् किंचिन्मूदार्थस्तु गौरहविष्यान्नमनोदनंवेति नन्वत्र
योदश्यांकथंपारणाविधिः पारणांतुनकर्तव्यासुप्तोस्थितेकादश्यामिह त्रयोदश्यांनरैर्नित्यंधर्म
वृद्धिमभीप्सुभिः इतिवचनात्सत्यम् यत्तत्रयोदश्यां द्वादशीसंभवस्तत्तामतिक्रम्यत्रयोद
श्यांपारणामितितदर्थः ननुभक्तत्रयोदश्यामपिनिषेधः नपाचक्रमेपुराणे यदाभवेदल्पी
वत्याद्वादशीपारणादिने उषःकालेद्वयंकुर्यात्प्रातर्माध्याह्निकंतथा नारदोपि अल्पायाम्
वराजेन्द्रद्वादश्यामरुणोदये स्नानार्चनक्रियाःकार्यादानहोमादिसंयुताः त्रयोदश्यांहिशुद्धायां
पृथिवीफलं शतयज्ञाधिकंवापिनरःप्राप्नोत्यसंशयः देवलः संकटेविषमेप्राप्तेपारणं तु
कथंभवेत् अद्भिस्तुपारणंकुर्यात्पुनर्भुक्तं नदोषकृत् यत्तुपुनर्भोजनमध्वानंभारमायासमै

ति. नि. व सायाद्विधा । शुद्धा विद्धा चेति सूर्योदयमारभ्य पुनः सूर्योदयपर्यन्तव्यापिनी शुद्धा । विद्धा तु य
२३ द्विधा तत्र याऽऽद्ये दिनेऽधिकप्रदोषव्यापिनी सैवोपोष्या । तदुक्तम् माघफाल्गुनयोर्मध्ये या
स्याच्छिवचतुर्दशी अनङ्गेन समायुक्ता कर्तव्या सा सदा तिथिः किं च त्रयोदश्यस्तगे सूर्ये चत
स्रः खेवनाडिषु भूतविद्धानुया तत्र शिवरात्रिव्रतं चरेदिति या निशा तथा च स्मावणीदुर्घत
वल्ली तथा दुर्गोऽष्टमी च या पूर्वविद्धानुकर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनम् द्वितीयदिनेऽधिकप्रदो
षव्यापिनी परैवोपोष्या तदुक्तं कामिके निशाद्वये चतुर्दश्यां पूर्वा त्याज्या परा शुभा द्वितीय
दिन एव प्रदोषव्यापिनी पूर्वदिने न सा द्वितीयदिने एवोपोष्या । तदुक्तम् प्रदोषव्यापिनी ग्रा
ह्येति निबन्धान्तरेऽपि दिनद्वये निशीथव्याप्तौ तदुक्ताशीजयायोग एक नियामक इति । नन्वत्र
तिथ्यन्तरव्यवस्था तथा चेशानसंहितायाम् उदयाच्चितार्थं कचिज्ग्राह्याः केचिदस्तमयान्वि १३

अपरस्त्वः षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एताः परयुताः कार्य्याः पराः पूर्वे
णसंयुताः किंच एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वितीयाचचतुर्द्दशी त्रयोदशीअमावास्याउपोष्याः स्युः
परान्विताः अत्राष्टमी चतुर्द्दशी च शुक्लाः त्रयोदशी कृष्णा अमावास्यावटसावित्रीव्रतव्य
तिरिक्ता किंच· षष्ठ्यष्टम्यौ न पार्श्वौः कृष्णपक्षेत्रयोदशी पूर्वविद्धा न कर्त्तव्या परदिस्यादपरे
हनीति· अथ चतुर्द्दशी तत्र शुक्लचतुर्द्दश्युपवासादिषु पूर्णिमायुतैव कार्य्याः तदुक्तम्·
चतुर्द्दश्या पञ्चदशी मिनोति वह्न्यन्तरापि एकादश्यष्टमीषष्ठी पौर्णमासी चतुर्द्दशी· अमावा
स्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विताः तथा शुक्लपक्षे अष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्द्दशी पूर्वविद्धा
न कर्त्तव्या सर्वैश्च न कुत्रचित् अथ शिवरात्रिः शिवरात्रिचतुर्द्दशी प्रदोषव्यापिनी एव का
र्य्या· तदुक्तम् प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिः शिवार्चने पोरिति· प्रदोषमस्तु तन्नोज्यालकए

ति०नि० मुहूर्त्ते चतुष्टयमहानिशेति अथ पारणम् तत्रोत्तरदिनपक्षेऽविवाद एव पूर्वदिनोपवासपक्षे तु
२६ यदुक्तम् कृष्णाष्टमी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी एताः परयुताः कार्य्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेत् ।
अन्यच्च जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या तिथ्यन्ते चैव पारणम् अत्रा
त्रापि दिवातिथ्यन्तपारणसंभवे तिथ्यन्तपारणं कुर्य्यात् असंभवे तिथ्यन्तासंभवेऽपि दिवैव पारणं
12 कार्य्यम् यदुक्तम् यामत्रयोर्द्ध्वगामिन्यां प्रातरेवा हि पारणं शिवरात्रौ तु विशेषः यदाह पाद्मे
उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तु पारणं कृतैः सुकृतलक्षैश्च लभ्यते वाथवा न वा स्कन्दपुराणेऽपि ब्रह्मा
ण्डोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि संति वै तत्स्नानानि लभेत्प्राज्ञो भूतायां पारणे भवेत् कृते · तिथीनामेव सर्वा
साम् उपवासव्रतादिषु तिथ्यन्ते पारणं कुर्याद्विना शिवचतुर्दशीम् गौतमीये दिनमानप्रमाणेन या च
रात्रौ चतुर्दाशी शिवरात्रिस्तु सा ज्ञेया चतुर्दश्यां तु पारणम् अथ ज्येष्ठपूर्णिमा सावित्रीव्रतव्यतिरिक्तव्रता तन०

ता: प्रतिभिस्तिथयो यस्मादर्द्धव्यापित्वाच्छिवव्रतम् निशीथवेधेनारद: अर्द्धरात्रयुतापत्रताप्रथाला
चतुर्दशी। तत्रपरेद्युर्विप्रदोषव्याप्ति: पूर्वादिने निशीथव्याप्तिस्तत्रोभयव्याप्तेरलाभादेकव्या
प्तेर्ग्राह्यत्वे जयायोगप्राशस्त्यात् पूर्वैव ग्राह्या तदुक्तं स्कंदे कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिचतु
र्दशी एता: पूर्वयुता: कार्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेत् किंच जयायोगाच्छिवरात्रि: पूर्वकार्या भरद्वाज(
याज्ञिनो महतामपि पापानां दृष्टा वै निष्कृति: पुरा: न दृष्टं कुर्वतां पुंसां कुहूयुक्तां तिथिं शिवां य
द्या पूर्वेद्युर्निशीथादूर्द्धं प्रवृत्ता चतुर्दशी परेद्युर्विनिशीथात् प्रागेव निवर्त्तते तदा पूर्वेद्युर्विनिशीथ
प्रदोषयोरलाभात् परेद्युर्विप्रदोषस्य लाभात् परैव तदुक्तम् माघासिते भूतदिनमित्यादि यदा पू
र्वेद्यु: प्रदोषादूर्द्धं प्रवृत्ता चतुर्दशी परेद्युर्विप्रदोषात् प्रागेव समाप्ता: तदा परेद्युर्विव्याप्त्यभावा
त् पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तेर्जयायोगाच्च पूर्वेद्युरेव शिवरात्रिव्रतं कार्यं तदुक्तं माहान्निशीसार्द्धप्रदो

ति॰नि॰ ष्टमावास्यानुपूर्वविद्धैवकार्य्या॰ तदुक्तं स्कंदपुराणे कृष्णाष्टमी चतुर्थी च सावित्री वटपैतृकी॰ भूतत्रयोद
१५ शी रंभा नोपोष्याः परसंयुताः अन्यदपि विशेषश्च तत्र हारीतः कन्यामकरमीनेषु तुलायां मिथुनेत
था भूतविद्धैव सर्वेषां शस्या भवति यत्नतः यावालि तुलायां मकरे मीने कन्यायां मिथुनेष्वमाः भूत
विद्धा व्रतेष्वाद्याः शेषेषु प्रतिपद्युता अथ श्राद्धे त्वमावास्या द्वेधा॰ शुद्धा विद्धा चेति॰ तत्र शुद्धा त्वाहोरात्रस्था
13 विद्धा पुनर्द्विधा प्रतिपद्विद्धा भूतविद्धा उभयविद्धा चेति तत्रोभयविद्धा चतुर्धा पूर्वदिन एवापराह्णव्या
पिनी अपरदिन एवापराह्णव्यापिनी उभयत्रापराह्णव्यापिनी चेति तत्र च पितृकर्मापराह्णशास्त्रात्॰ भू
तविद्धा प्रतिपद्विद्धा वापराह्णव्यापिनी नोभयत्रापराह्णव्यापिनी चेति तत्र च पितृकर्मापराह्णशास्त्रात्॰
भूतविद्धा प्रतिपद्विद्धा वापराह्णव्यापिन्येव कार्य्याः तथा च श्रुतिः पूर्वाह्णो वै देवानां मध्यन्दिनो मनु
ष्याणामपराह्णः पितॄणामिति हारीतोपि॰ अपराह्णः पितॄणां तु यापराह्णानुव्यापिनी सा ग्राह्या पितृ १५ राम॰

दिग्पूर्णिमापरान्वितेवोपोष्याः तदुक्तम् एकादश्यष्टमीषष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी अमावास्यातृतीया
चउपोष्याश्चपरान्विता ब्रह्मवैवर्त्तेपि भूतविद्धानकर्त्तव्यादर्शपूर्णेकदाचन वर्जयित्वासुरश्रेष्ठसावि
त्रीव्रतमुत्तमम् एतेन सावित्रीव्रते पूर्णिमाऽमावास्ये विद्धे च कार्ये तदुक्तम् प्रतिपत्संचमीम् स्यात्सावित्रीवटपैतृ
की नवमीदशमीचैवनोपोष्यापरसंयुताः किंच चतुर्दश्यांच पूर्णिमेति यत्तु ब्रह्मपुराणवचनम् ष
ष्ठ्येकादश्यमावास्यापूर्वविद्धातथाष्टमी पूर्णिमापरविद्धातुनोपोष्यंतिथिपंचकम् तदपिसावित्री
व्रतंविषयं वटसावित्रीव्रतंच भाद्रपूर्णिमायां अथामावास्या अमावास्यातिथिरुपवासादिषुप्रति
पद्युताकार्याः तदुक्तम् प्रतिपदाऽप्यमावास्येति तथाच अमावास्यातृतीयाचताः चउपोष्याःपरा
न्विताइति निगमेपि एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वितीयाचचतुर्दशी त्रयोदशी अमावास्याउपोष्याःस्युः
परान्विताः चतुर्दशीविद्धायांनिषेधश्चनिगमे भूतविद्धात्वमावास्यानग्राह्यामुनिपुंगवेतिज्ये

ति. नि. यदि मलेपद्यपि कर्तव्यं श्राद्धं श्राद्धविदो विदुरिति एवं पौर्णमास्यां श्राद्धविधायकामावास्यावद् दे
१६ वनिर्णयः तदुक्तम् अमावास्यायां यथा पुण्या पितृपिंडसकर्मणि पौर्णमासी तथा पुण्या विशेषे
ष्वीनकेष्वनः अथ दिवापाह्णतिथिः अपाह्णतिथिरमावास्यादपराह्णव्यापिनी ग्राह्या तदुक्तम् अप
राह्णः पितृणां तु यापराह्णानुयायिनी राजमार्तंडे मध्याह्नव्यापिनी यानु तिथिः विशेषेण परेपरे
14 पोज्याश्रेकामनीत्यभिः दिनद्वयापराह्णव्यापित्वे श्वधिकापराह्णव्यापिनी ग्राह्या तदुक्तं मरीचिना
ह्यपराह्णव्यापिनी सा हि श्राद्धकर्मणि या पराह्णे तिथिः महत्तीमध्ये कासर्वे भवदंति महर्षयः उभयत्रापरा
ह्णस्पर्शाभावे तु पूर्वा ग्राह्या तदुक्तम् दर्शं च पौर्णमासं च पितुः संवत्सरादिने पूर्वविद्धमकुर्वाणो नर
कं प्रतिपद्यते पूर्वेद्युः सापमितिशेषः एवं चास्तमयात्तिथेः श्राद्धकर्मणि संपूर्णत्वाविधानात्कु
तपएवारम्य श्राद्धं कार्यमिति सिद्धांतः एकोद्दिष्टं तु मध्याह्ने स्यादपि किं च अहोमहूर्तीवि। १६ राम.

कृत्स्ने पुनः सर्वाह्णानुमापिनी दिनद्वयमध्याह्नव्यापिन्यां तु जाबालिः । सर्वाह्णे चेदमावास्या नापराह्णे भवेत् य
दि । स्मृता विद्वत्सा ग्राह्या पित्र्ये कर्मणि सर्वदा ॥ उभयत्रापराह्णव्यापिन्यां तु निर्णयस्तत्रैव स्याहिताग्निभिः । द
र्शा सिनीवाली ग्राह्या अनाहिताग्न्यादिभिः परा कुहूर्ग्राह्या ॥ लिखितः ॥ साम्येपि सर्वैरपि कुहूर्ग्राह्या तदुक्तं
जाबालिना ॥ अथ राहुद्वयव्यापायां यदि दर्शालि पितृये स्याहिताग्नेः सिनीवाली निरग्न्यादेः कुहूर्मता ॥ किं
च सिनीवाली द्विजैर्ग्राह्या साग्निकैः पितृकर्मणि । स्त्रीशूद्रैस्तु कुहूर्ग्राह्या तथा चानाग्निकैर्द्विजैरिति ।
सिनीवाली तु दृष्टचन्द्रा सिनीवाली नष्टचन्द्रा तु कुहूर्मतेति । कोशोपि । सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली सा नष्टेन्दुः
कला कुहूः इति चतुर्दशीयुता सिनीवाली । उभयत्रापराह्णव्यापिनी तु परैव कुतुपकालीना ग्राह्या तदु
क्तं हारीतेन । स्मृता विद्धाप्यमावास्याप्रतिपन्मिश्रितापि वा पित्र्ये कर्मणि विद्वद्भिर्ग्राह्या कुतुपकालिनी ।
कुतुपे उपक्रान्तस्य श्राद्धस्य प्रतिपद्गापि समाप्तौ न दोषः । तदुक्तम् । सर्वाह्णे चेदमावास्या नापराह्णे भवे

ति० नि० स्यलाभे अग्निमांद्ये कुतुपस्य च लाभे श्वोदिने रौहिण एकोद्दिष्टं कार्यं विहितकालजीवित्वेनतन्ने
१७ वाधिकारात् एकोद्दिष्टस्य च मध्याह्नविहितत्वात् रौहिणस्य च मध्याह्नानंतरगतत्वात्तत्रापि श्राद्धप्र
रणकालस्यैव छेदकाकांक्षायां वर्तिकाले सांगं प्रधानं सिध्यति तावानेव कालोनुष्ठानांगमिति निर्ण
तव्यम् इत्युक्तम् कालश्चोचाव्यधिकरणे कालानेयमनत्तु श्रात्कितइतिमुहूर्त्तानियमस्तु प्रातःकालो
15 मुहूर्त्तास्त्रीन् संगवस्तावदेव तु मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्तथैव च सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यात्तत्र
श्राद्धं न कारयेत् राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु पंचदशमुहूर्त्तोपि सप्तमोदयानंतरं मुहूर्त्त
द्वयं सायाह्ने मुहूर्त्तत्रयमिति मुहूर्त्तपंचकमश्राद्धेयम् तस्मात्कुतुपस्य पद्धत्यावरणमपराह्णः श्रुक्तः श्वो
हः एकोद्दिष्टे मध्याह्नः अनुष्टकाश्राद्धे संगवरूपः श्वोह्नः अभ्युदयिके श्वोह्नः कालो विहितः रौहि
णे कुतुपालाभे संगवेपि तेषु श्राद्धवितमुहूर्त्तेष्वपि श्वोह्नेमात्रकं श्राद्धमपराह्णे तु पैतृकम् एको राम०
१७

ख्यातादशपंचचसर्वदा तत्राष्टमोमुहूर्त्तोयः सकालः कुतुपः स्मृतः मध्याह्ने सर्वदायस्मान्मंदीभ
वतिभास्करः तस्मादनंतफलदस्तत्रारंभोविधीयते इतिमत्स्यपुराणात् कुतुपस्यारंभोनंतफल
त्वमुक्तम् दिवसस्याष्टमेभागेमंदीभवतिभास्करः सकालः कुतुपोज्ञेयः पितॄणांदत्तमक्षय
म् इतिशातातपवचनात् तत्रैवदानेक्षय्यफलत्वमुक्तं एतस्यद्विविधस्याप्युपफलरूपत्वात् मु
हूर्त्तांतरेपिमध्याह्ने एकोद्दिष्टकरणेनविरोधः फलश्रुतिरर्थवादमात्रं इतिन्यायाद्कल्पकम् कुतु
पेयारंभदानयोरनंताक्षय्यफलत्वात् त्रिमुहूर्त्तात्मकमध्याह्ने मुहूर्त्तत्रयेप्येकस्मिन्यथालाभंकोद्दिष्टं मे
कर्त्तव्यम् एवंचतदसंभवेमन्वादिनिबंधनिषिद्धेनरकालेपिश्राद्धाधिकारइति ऊर्द्धमुहूर्त्तात्कुतु
पाद्यन्मुहूर्त्तचतुष्टयम् मुहूर्त्तपंचकंसुधावचनान्नामीक्ष्यते इतिस्वरसात् मुहूर्त्तपंचमंकुतुपात्पूर्वरौ
हिणसाहित्यापराह्णमुहूर्त्तचतुष्टयमितिमुहूर्त्तचतुष्टयम् कुतुपमुहूर्त्तमग्रेभवति सर्वदिनेरौहिणम्

ति. नि. तिथिः पूर्वपरयोरह्नोः प्रदोषं व्याप्नोति तदा परैव ग्राह्या । दिवारात्रिव्यापित्वात् तदाह जाबालिः प
पृ० १९ दि स्यादुभयोरह्नोः प्रदोषव्यापिनी तिथिः तत्रोत्तरं तु व्रतं स्यादुभयत्रापि सा यतः प्रदोषस्त्वगस्त्यतंत्रे
वे उदयात्प्राक्तनी संध्या घटिकात्रयमिष्यते सायं संध्या त्रिघटिका अस्तादुपरि भास्वतः नक्तव्रते तु स
र्यास्तमयव्यापिन्यत्रैव नक्तव्रतं कार्य्यम् उपोषितव्यं नक्षत्रं यस्मिन्नस्तमियाद्रविः पूजितेऽत्रव्रता
रापि श्रीयोगाश्रीनासरः निशीथश्च रात्रौ राज्ञादर्वाचीनकालो न स्यात् पाञ्चाल्यनिवं वेतु. अनुष्यश्रेष्ठः
16 मार्गेमासि तथा माघे वैशाखाषाढयोरपि शुक्लपक्षे रवौ कुर्यान्नक्तं देवस्य भास्करः इदं डोलक
नामव्रतं फाल्गुने पौर्णिमायामिति केचिदिति अथोपवासकृतानि नियमः तत्रोपवासादिने दन्तधावनं
हिंसानृतं चौर्य्यमिति सहजेजलपानं ताम्बूलभक्षं रात्रौ संभोगं दिवास्वापं च वर्जयेत् प्रमादतः
ह्रोनेऽसती विष्णुधर्मे श्राद्धोपवासादिवसे कृत्वा दन्तस्य धावनं गायत्र्याः शतसंप्रमन्त्र्य राम०
१८

दिष्टं तु मध्याह्ने मातृवृद्धिनिमित्तम् मातृकानुष्ठकाण्डं पैतृकं पार्वणम् एकोद्दिष्टमेकोद्देश्यमा
वहेदकम् वृद्धिनिमित्तकं तत्र अन्यानिमित्तकं मुहूर्तान्तरेऽपि स्वीकृते वृद्धिश्राद्धं क्रियते इति सच्चाचार
इति अथ नक्तव्रते तिथिः तत्र नक्तं नाम रात्र्यां तु अथ्यित्वा रात्रौ भोक्ष्यामीति वचनाद् दिवा रात्रिर्व
पिन्यामेव तिथौ कर्तव्यम् तदुक्तं स्कन्दपुराणे दिवारात्रिव्रतं यत्तु एकमेव तिथौ स्मृतं तस्यां शुभ
प्रव्यापिन्यां कुर्यादेवं व्रतं व्रती कर्मपुराणेऽपि प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्ता दिवा यदि तदा नक्त
तं कुर्यात् स्वाध्यायस्यान्नैवं पुनर्वादेतिपराह्णे नक्ततिथिः प्रदोषं व्याप्नोति परदिने स्तमयाद्यावच्चेन
त्रिमुहूर्तं व्याप्नोति तदा शर्वे नैव कार्यम् प्रदोषव्यापित्वात् तदुक्तं जाबालिना। अस्तस्तु ति
थयः उत्तमाः कर्मानुष्ठानतो दिवा। नक्तव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगः प्रशस्यते व्यासोऽपि। प्रदोष
व्यापिनी ग्राह्या सदा नक्तव्रते तिथिः एकादशीं विना सर्वासु कृच्छ्रोऽपि वासमये इति मदनरत्ने

ति॰ नि॰ तथा असामर्थ्यंतयोरेवंव्रतभंगोनजायते राज्यलत्तत्रियस्यार्थे एकादश्याउपोषितः पुरो
२० धाः तत्रिणसाईफलमाप्नोतिनिश्चितम् उपवासफलंताभ्यांसममेवमाप्यते तत्रिणेतिछंदसः अथ
नारीणांव्रतविशेषउक्तः तत्रनारीभर्तृपित्रसुताद्यनुज्ञयैवव्रताधिकारिण्यः नान्यथा॰ तदाह मार्क
ण्डेयः नारीयात्वननुज्ञाताभर्त्रापित्रासुतेनवा निःफलंतुभवेत्तस्यायत्करोतिव्रतादिकम् किंच॰
17 मत्स्योजीवतियानारीउपोष्यव्रतमाचरेत्॰ आयुःसंहरतेपत्युर्नरकंचैवगच्छति अननुज्ञातोनेस्पष्टः
प्रारब्धेव्रतेरजोयोगोपिनदोषः तत्रभृगुः एकादश्यानभुंजीतनारीदृष्टेरजस्यपि वृद्धगार्ग्यः संवत्ते
पिरजस्यसीनस्याज्यंद्वादशीव्रतमिति मनुरपि प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् नतत्रापिव्र
तस्यस्यादुपरोधः कदाचनः रजादिकंमन्यद्वारेकार्य्यमिति॰ तदुक्तंमात्स्ये॰ अंतरातुरजोयोगे
रजामन्येनकारयेत् उपवासंस्वयंकुर्य्यान्नात्रकार्य्याविचारणा यत्तुस्पर्शनाकर्मकर्तव्यमितित राम॰
२०

विमुच्यते॥ हिंसाचौर्ययोः प्रायश्चित्तं स्मर्तं संयुते तेन हिंसकयोः सर्वो कृत्वा तेन वर्हिसनं प्राय
श्चित्तं व्रतीकुर्यात् जपेन्नाम सहस्रत्रयम् नामादि विष्णुनाम कात्यायनः मिथ्यावादे दिवास्वापे बहुशो मु
निर्वदेत् अष्टोत्तरं व्रतं जप्त्वा तन्मस्तोमैः शुद्धिः अष्टोत्तरं तु ॐ नमो नारायणेति कात्यायनः
रेतःसेकात्मकं भोगमन्यत्र त्यजन्ति तु अस्यार्थः रेतःसेके ऋतुकाले गर्भाधाननिमित्तकं ना
दात्मकं भोगं वर्जयित्वा अन्यत्र संभोगे व्रतलयः ऋतुकालश्च षोडशानिशा॥ असंभाव्यं सम्भाव्य
तुल्यत्वसिकादनम् अमलकाः फलेनापि व्रती प्राप्य विमुच्यते॥ घृते दिवास्वप्नवादेति अपत्र
त्नीनिधेः तत्रस्कंदे उत्तराणि ग्रसामर्थ्य शरीरस्य व्रते च समुपस्थिते कारयेद्धर्मपत्नीं वा सुतं वा वि
नयान्वितम् भ्रातरं भगिनीं वापि अथवा ब्राह्मणान्द्विजान्गादिभिः कात्यायनः पितृमातृभ्रातृपतिगुर्वा
र्थं चाविशेषतः उपवासं प्रकुर्वाणः पुण्यं शतगुणं भवेत किंच भार्याभर्तृव्रतं कुर्याद्भार्यायाश्च पति

ती·ति· चादिनद्वयं त्रयोदशी सप्तमी च उभे पक्षे चतुर्दशी अनध्यायाः समाख्याता विचार्यमेन कर्मणि गुणास
२१ वैश्वे सन्ध्यागर्जिते भूकंपनिर्घातोल्कादिपातेने प्रतिपदर्शरिक्तासु दैवायां मंगि विवर्जयेत् किंच· प्रती
प्रतिपदं चैव वर्जयित्वा तथाष्टमी रिक्तां पञ्चदशी चैव शनिभौमदिनं तथा गोगोः पञ्चैकः स्वर्शनिति
18 थिद्वयावसानं वारश्च दन दिनत्तदुला माघे: सर्वाङ्गव्याप्तिलिप्ये स्नूसं स्पर्श ह्लस्त्रि पुस्तकसप्तनारिद्र
यं न चेष्टम् घटिकार्द्धेन दृष्टं वाप्यन्योद्रष्यते विधिः पंचगव्यपदर्शी सुरामासत्रविंदवः अथ सु
खरात्री· सा च तिथि त्रये गोक्रीडा दोरश्वे पुत्तैव कार्य्या· तिथिवृद्धो तु भययाप्तिनी ग्राह्या· तदुक्तं पुरा
णसमुच्चये· वर्द्धमानतिथौ नंदा यदा सार्द्धत्रियामिका द्वितीया वृद्धिगामित्वादुत्तरा तत्र रोच्यते किंच·
त्रियामा मृगादर्शात्तिथिर्भवेत्सार्द्धत्रियामाशान्ते पारिवं द्वश्च दीपोत्सवेतेस्तुनेमिः यदिदृष्टेन तोन्यथा स्वे
पुत्ते विधेये राजमार्तण्डे द्रष्टैकं नरजनीप्रदोषसमये दर्शो यदा संस्पृशेत् कर्त्तव्या सुखरात्रिकात्र राम०

क्ताम्यपरम् स्त्रीणामुपवासेपि दन्तधावनेन दोषः यथाच स्त्रीधर्मप्रकरणे मनुः पुष्पालंकारव
स्त्रांगरागगंधमाल्यानुलेपनं उपवासेन दुष्यंति दंतधावनमंजनमिति अथानध्यायतिथिलक्षणम्
तत्रार्कोदये स्तमये वापि मुहूर्त्तत्रयगामि यत् तद्दिनं तदहोरात्रं चानध्याये बोविदुः अनध्यायतिथि
स्थिर्यत्र त्रिमुहूर्त्तोदयाद्रवेः सकला सा तिथिर्याबद्दनध्यायं विदुर्बुधाः स्वाध्यायस्त्रिमुहूर्त्ताधस्ताः कृत्स्न
प्रतिपदादयः प्रायश्चित्तानि मिते शुभेत्वलावंधनेनताः एताः प्रायश्चित्तापीमप्रयनेपाक्ता नान्यकोति
यतुवचनं तावदेव तदनध्यायेन तद्दस्ताद्दिनात्तरे उपवासव्रतादीनां तिथिमाहुस्तथैव चतस्र इति तदेषा
चारतां व्यवस्थापनीयमिति यत्तु युग्मवचने न ग्राह्यमुनिपुंगवैरसौ तद्दैवपित्र्यकर्माणि मनुर्विधि
स्वरूपोद्देशाद्विहितत्वेन मांसादिनिषेधेपि तथाच निमित्तं कालमात्रिमपरं तिर्विधिनिषेधयोः तत्र
हस्व्येविधेर्व्यातिनिषेधः कालमात्रके निषेधकालवर्जनं भुंजेवत्सभीमे अष्टमि द्वितयं निसंपत्ताने

ति॰नि॰ त्रिपराह्णात्मकत्रिमुहूर्त्तव्यापिन्यां द्वितीयायां च दर्शनं संभाव्यते तदुक्तमन्वाधानविषये वृद्धशातातपे
२२ न द्वितीया त्रिमुहूर्त्ता चेत्प्रतिपद्यापराह्णिका अन्वाधानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनादिति अपराह्ण
स्य पंचधाविभक्तस्याह्नश्चतुर्थो भागः अतश्च प्रतिपदि त्रिमुहूर्त्तव्यापिनी द्वितीया तत्र चन्द्रदर्श
नसंभावनात् गोक्रीडनकं कार्य्यम् तदुक्तं पुरासमुच्चये गवां क्रीडादिने यत्र रात्रौ दृश्येत चंद्रमाः सोमो
19 राजा पशून्हन्ति सुरभीपूजकांस्तथा इति चंद्रदर्शने तु द्वितीयायुतैव ग्राह्या तिथेर्वृद्धिगामित्वात् द्वि
च सार्द्धत्रियामा प्रतिपद्वृद्धाविस्यत्र प्रतिपदः सार्द्धत्रियामव्यापित्वेन द्वितीयावेधोपि न संभवति
वेधस्य त्रिमुहूर्त्तात्मकत्वात् तिथिविशेषे च विशेषानिर्णयाच्च परविद्धप्राप्तिः तदुक्तं भविष्योत्तरे यथा
द्वादशभिर्मासैर्मासो वृद्धं मलिम्लुचं यथा मलिम्लुचं॰ यथा मलिम्लुचः सर्वो मासो देवोत्तमोत्तरः।
स्याज्यातिथिस्तथा सर्वा गया साचैव तथोत्तरा अतश्चन्द्रदर्शनसंभावनायां सर्वा हि क्रीडनं गवामिति २ राम
२२

विधिनादर्शोपभागेतथा छत्रमाचन्द्रमसा सदैवचलितिथि: सैवाहनिप्राप्यतेकार्यार्थतविमिश्रिताज
गरीतिव्यासादिगर्गादय: तथाच दर्शाद्भवेद्दर्शपराह्णप्रतिपद्युते दीपोत्सवादिकं कार्यं तत्र
दोषेन दुष्यति मनु सर्वविद्याप्रकरणे व्यासादिवराहवैर्ले दिनेमिति. तथा यात्कुह्नप्रतिपन्मिश्रा तत्र
गा: पूजयेन्नृप: पूजनान्नीराजिता वर्द्धते प्रजा गावो महीपति: इति वर्षवृत्ताया एव विधानात् तथा
च नन्दायाद्दर्शने रक्षाबलिदाने दर्शे सुच भद्रायां गोकुलक्रीडा सदैशो वैधव्यं न प्रयाति. भद्रायांकोर्थ:
द्वितीयायां देवलोपि प्रतिपद्दर्शसंयोगे गवां क्रीडनं भवेत् परविद्धासु कुर्वाणः पुत्रदारधनक्षय: तथा प्र
तिपद्यग्निकरणे द्वितीयायां गवार्चनम् छत्रवेदं कारियेत्सर्वविनाशं कुलक्षयं इत्यादिवाक्यै: प
रविद्धा निषेधाच्च गर्ह्यमानत्वेनदाप्राइति त्रियामगादर्शोतिथिरितिवचनाभ्यांविरोधस्यादितिचे
न्नस्यम् यस्यां प्रतिपद्द्वितीयायुतायां चन्द्रदर्शनं संभावना. तद्विषयत्वान्निषेधवचनानां न विरोध: प्र

ती० नि० नयेत्तत्वं· काम्यत्वंनामफलापेक्षत्वं· नयेकस्यैवब्रह्मस्यफलापेक्षत्वंफलानपेक्षत्वमत्वासंभवा।
२३ त्ति· नित्यत्वंनामफलाभावोभावयोः समानाधिकरण्याभावादिति उच्यते· अग्निहोत्रंजुहुयात्स्व
र्गकामइतिकाम्यत्वश्रवणादग्निहोत्रस्यैवयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतीतिनित्यत्वापिस्पष्टमेवेति।
अन्यच्च· अहरहः सन्ध्यामुपासीतेतिनित्यताविधौ संध्यामुपासतेयेनुनियतंसंशितव्रताः वि
धूतपापास्तेयांतिब्रह्मलोकंसनातनमितिकाम्यत्वश्रवणाच्च अतएवकाम्येनानित्य
.२० त्वसिद्धिःस्यात् प्रसंगेनोभयात्मकइति नानानिबंधनमधिगम्यापितुः प्रसादात्तीयेवसाधुमनसा
च विचार्यमयः साधोः प्रमोदजननायात्तविरोधेसंपादितः किलमयातीथिनिर्णयोयम् एत
देवसुजनस्यलेखनंदूषणंपिगुणमेवपश्यति० एतदेवपिशुनस्यलक्षणंदूषणंकिंपद
त्तमयवेलायांमकरं [illegible] प्रदोषेनार्द्धरात्रेचलानंदानंपाण्ययावज्ञोदयतेरविरिति० राम०
२३

हैव कर्म्मकालव्यापितान्निथिवद्दौपरैवप्रतिपदोप्रजादौ ग्राह्येति सिद्धांतः राजमार्त्तण्डे दीपान्वा
रखे लेप्यगौरा. भूयामममावास्याविपारव्याप्रतिपद्युत्ता ओष्ठः पुत्रोपनः हस्तिपः कुर्यात्सुखरात्रिकां तथा च
भाषा. स्वातिदीप्ताजोवरपविप्राक्ता रवेस्तपगाए. अवसहनरवार्जुनि ऐअम्मनरूपाजाए. अथ हो
लिका सा याहूव्यापिनी शर्व्विद्विवकर्त्तव्यापरविद्यानकुत्रचित भद्रायां होलिकां न दीपयेत तदुक्तं
भद्रायां दीपिता होलिराष्ट्रसंधं करोति वै. तथा च दिनार्द्धात्परतोपि स्यात्फाल्गुणी पौर्णिमा यदि रा
त्रौ भद्रावसाने तु होलिकां तत्र कारयेत परदिने दिनार्द्धात्परतोपि पौर्णिमायां विद्यमानायां पूर्वविद्धा
यामेव भद्रावसाने होलिकां दीपयेदित्यर्थः भावेव्योतरे सार्द्धयामत्रयंवसात् द्वितीयादिवसे यदि
प्रतिपद्वर्द्धमाना तु तदा सा होलिका मता. यदाप्युनः परदिने पौर्णिमायां सार्द्धयामत्रयव्यापिनी प्रतिपदि
द्विगामिनी तत्रैव होलिका कार्या. कथमेकस्यैव तु तस्य नित्यता काम्यता चेति. नित्यत्वं नाम फला